

MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 4.
HUNGARIAN ATLAS OF HISTORIC TOWNS NO. 4

BUDA

I. kötet, 1686-ig / Part I. to 1686

Írta és összeállította: Végh András
By András Végh

Budapest, 2015

Tartalomjegyzék

Előszó	4
Buda a középkori Magyar Királyságban és az Oszmán Birodalomban (1241–1541–1686) – Várostörténeti vázlat	5
1. Bevezetés	5
2. Földrajzi fekvés és természeti környezet	6
3. Antik előzmények, középkori városkezdemények	9
4. Az új Buda város alapítása	12
4.1 Városfejlődés az ország központi területén	12
4.2 Castrum Budense	12
4.3 A helyrajz és a helynevek változásai	12
4.4 Az alapítás folyamatának nyomai a Várnegyed alaprajzán	13
4.5 A Váralja benépesítése	15
4.6 A város alapítása a történeti forrásokban	16
4.7 Hetivásár és éves vásár	16
4.8 Lakosság, nemzetiségek	17
5. Városfejlődés az Anjou uralkodók alatt a 14. században	18
6. Társadalmi és helyrajzi változások a 15. században	19
7. Sorsfordulás, erődváros az Oszmán Birodalom határán	24
Történeti topográfiai adattár	34
1. Név	34
2. Jogállás	34
3. Birtokviszonyok	35
4. Határok	35
5. Közigazgatási besorolás	35
6. Közigazgatási beosztás	35
7. Népesség	36
8. Utcák	37
9. Istentiszteleti helyek	40
10. Temetők	43
11. Szobrok, köztéri emlékek	44
12. Erődítések	44
13. Igazgatási épületek	47
14. Kereskedelem	47
15. Középkori kézművesség	48
16. Szolgáltatások	49
17. Egészségügy	49
18. Oktatás	50
19. Különleges jogállású épületek	50
20. Köz művek, vízvezetékek, kutak	51
21. Közlekedés	52
22. Természeti képződmények	52
23. Mezőgazdaság	53
24. Bányák	55
25. Halastavak, halászhelyek	55
26. Malmok	55
Bibliográfia	56
Térképtáblák	
A. Általános térképek	
A.1 Az 1873-as kataszteri felmérés alapján szerkesztett térkép, 1:2500	
A.2 Buda és környéke az első és a második katonai felmérésen, 1:50000	
A.3 Buda topográfiai fejlődése	
A.4 Buda város topográfiai térképe, 2005, 1:10000	
A.5 Buda város központja légi felvételen, 2005, 1:10000	
B. Tematikus térképek	
B.1.1 Nemzetiségi megoszlás a Várnegyedben, 14. század–15. század eleje	
B.1.2 Nemzetiségi megoszlás a Várnegyedben, 15. század vége–16. század eleje	
B.1.3 A bírók és esküdtek háztulajdonai a Várnegyedben, 13–14. század	
B.1.4 Püspökségek és székeskáptalanok háztulajdonai a Várnegyedben	
B.2.1 Bárók háztulajdonai a Várnegyedben, 1241–1410	
B.2.2 Bárók háztulajdonai a Várnegyedben, 1500–1526	
B.2.3 A királyi palota előtere, 13–14. század	
B.2.4 A királyi palota előtere, 16. század eleje	
C. Térképek és látképek reprodukciói	
C.1 Buda látképe kelet felől Hartmann Schedel Világkrónikájában, 1493	
C.2 Johann Siebmacher, Buda látképei nyugat és kelet felől, 1598, vagy 1601	
C.3.1 Erhard Schön, Buda ostroma (részlet), látkép nyugat felől, 1541	
C.3.2 Virgil Solis, Pest ostroma Buda látképével kelet felől, 1542	
C.3.3 Ismeretlen művész, Császári követ fogadása Budán, látkép kelet felől, 1600 körül	
C.4 Joseph Hauy, A budai vár térképe a telkek homlokzati méreteivel, 1687	
C.5 Buda és Pest térképei (Nicolas Marcel de La Vigne és H. Bredekow), 1686	
C.6 Ludwig Nicolaus von Hallart és Michael Wening látképsorozata a négy égtáj felől, 1684	

Table of Contents

Preface	4
Buda in the medieval Kingdom of Hungary and in the Ottoman Empire (1241–1541–1686) – A brief urban history	5
1 Introduction	5
2 Geography and environment	6
3 Ancient origins and medieval beginnings	7
4 The new town of Buda	11
4.1 Urban development in the centre of the kingdom	11
4.2 Castrum Budense	12
4.3 Changes in layout and place names	14
4.4 Clues to the foundation of Buda on the Castle District ground plan ...	14
4.5 Settlement in the suburbium	16
4.6 Sources on the foundation of Buda	16
4.7 Weekly market and annual fair	17
4.8 Population and ethnic groups	17
5 Development of Buda under the Angevin dynasty in the fourteenth century ..	17
6 Social and topographical changes in the fifteenth century	19
7 Reversal of fortune: fortress city on the border of the Ottoman Empire ...	24
Historical-topographical Gazetteer	34
1 Name	34
2 Legal status	34
3 Proprietorial status	35
4 Municipal boundaries	35
5 Administrative location	35
6 Administrative divisions	35
7 Population	36
8 Streets	37
9 Places of worship	40
10 Cemeteries	43
11 Statues, public memorials	44
12 Defence	45
13 Administration	47
14 Trades and commerce	47
15 Medieval crafts	48
16 Services	49
17 Health	49
18 Education	50
19 Residential buildings of special status	50
20 Public utilities, water pumps, wells	51
21 Traffic	52
22 Natural features	52
23 Agriculture	53
24 Mines	55
25 Fishponds and fisheries	55
26 Mills	55
Bibliography	56
Plates (maps and views)	
A General maps	
A.1 Base map drawn after the cadastral map of 1873, 1:2500	
A.2 Buda and its surroundings on the First and Second Military Surveys, 1:50000	
A.3 Topographical development of Buda	
A.4 Topographical map of Buda, 2005, 1:10000	
A.5 Aerial photograph of the centre of Buda, 2005, 1:10000	
B Plates of thematic maps	
B.1.1 Ethnic distribution in the Castle District, 14th century–early 15th century	
B.1.2 Ethnic distribution in the Castle District, late 15th century–early 16th century	
B.1.3 Properties owned by judges and councillors in the Castle District, 13th–14th centuries	
B.1.4 Properties owned by bishoprics and cathedral chapters in the Castle District	
B.2.1 Properties of magnates in the Castle District, 1241–1410	
B.2.2 Properties of magnates in the Castle District, 1500–1526	
B.2.3 The foreground of the Royal Palace, 13th–14th centuries	
B.2.4 The foreground of the Royal Palace, early 16th century	
C Reproductions of maps and views	
C.1 View of Buda from west in the World Chronicle of Hartmann Schedel, 1493	
C.2 Johann Siebmacher, Views of Buda from west and east, 1598, or 1601	
C.3.1 Erhard Schön, The siege of Buda (detail), view from west, 1541	
C.3.2 Virgil Solis, The siege of Pest with the view of Buda from east, 1542	
C.3.3 Unknown master, Reception of the imperial envoy in Buda, view from east, about 1600	
C.4 Joseph Hauy, Map of Buda Castle with the size of the lots on their façades, 1687	
C.5 Maps of Buda and Pest (Nicolas Marcel de La Vigne and H. Bredekow), 1686	
C.6 Ludwig Nicolaus von Hallart and Michael Wening, Series of views of Buda, 1684	

Előszó

A városok már mintegy 8000 éve szolgálnak az emberek életének keretében. Manapság a Föld lakosságának több mint a fele városias térségekben él, és ez nagy hatással van az életmódra és a közgondolkodásra is. A városok mindig is a technológiai, intézményi és szellemi megújulás központjai voltak, amelyek a társadalom, sőt az egész emberiség fejlődését felgyorsították.

Városok mindenütt vannak a világon, de a városok topográfiai jellemzői, az utcák, folyók és csatornák alaprajza, a középületek és védművek helye és a város általános elhelyezkedése az őt körülvevő földrajzi környezetben mindenütt más és más. Ezért a várostörténetben összehasonlító szemléletre van szükség. Ezt elősegítendő, a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (Commission Internationale pour l'Historie des Villes), amely már alapításától, 1955-től szorgalmazta tagországaiban történeti városatlaszok kiadását, 1968-ban irányelveket állított össze az atlaszokhoz tartozó főbb térképek méretarányát és tartalmát illetően. Napjainkig több mint 520 atlasz jelent meg a Bizottság irányelveinek megfelelően.

Szívből gratulálok a magyar kutatóknak, akik biztosítják országuk részvételét az Európai Várostörténeti Atlaszok nemzetközi kiadványsorozatában.

Luxembourg, 2015. november

Michel Pauly

*a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság elnöke,
a Luxembourg Egyetem Egyetemes Történeti Tanszékének tanára*

A Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat 4. kötete Buda városát mutatja be a középkorban és a török korban az 1686-os esztendőig, amikor az egyesült keresztény csapatok visszafoglalták a várost az Oszmán Birodalomtól. Az atlasz előzménye doktori dolgozatom volt, amely 2006-ban és 2008-ban jelent meg két kötetben Buda város középkori helyrajza címmel. Erre a munkára alapozva dolgoztam ki jelen kötetet a magyar várostörténeti atlaszok létrehozását támogató Országos Tudományos Kutatási Alap T 046866 számú kutatási terve segítségével. Bár az OTKA program Budát is magában foglaló első fázisa 2009-ben lezárult, az atlasz kiadását a szükséges anyagi háttér biztosításával csak több lépcsőre bontva sikerült megvalósítani. A tördelési munkákat 2014-ben készítettük el munkahelyem, a Budapesti Történeti Múzeum költségén. A nyomdai kiadásra egy évvel később a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Központi Alapok Program (KAP15-111-1.8-BTK Témaszám: B1066) és az OTKA Publikációs Pályázatok (PUB-K 117232) támogatásának elnyerése adott lehetőséget. Ezúton is szeretném megköszönni mindhárom intézménynek a bizalmat és a kötet finanszírozását.

A kéziratot 2013 végére fejeztem be, ezért néhány fontos, azóta befejezett munkát már nem dolgozhattam bele. Első sorban Spekner Enikőnek Buda fővárossá válásáról szóló monográfiáját, amely közös munkahelyünkön szinte egyszerre készült jelen kötettel. Hálás vagyok, hogy Enikővel együtt gondolkozhattunk és beszélhettük meg szakmai problémáinkat. Meg kell emlékezni a Brill kiadónál hamarosan nyomdába kerülő *Medieval Buda in Context* kötetről, amelynek tanulmányait bár ismerem, sajnos már nem idézhettem művemben. A könyv egyik szerkesztője, Szende Katalin egyben jelen sorozat szerkesztője is, aki végig kísérte a Buda atlasz létrejöttét. Köszönöm szakmai segítségét és fáradhatatlan szervezőkészségét. Sudár Balázs összefoglaló munkája a török kori dzsámikról Magyarországon sajnos szintén kéziratomban lezárása után jelent meg, de köszönöm a szerző segítségét, akivel több ízben konzultáltunk. Egy atlasz nem lehet meg térképek nélkül. Nagy Bélával, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának munkatárásával számos térképet készítettünk a Budapesti Történeti Múzeum állandó várostörténeti kiállítása számára, amelyek közül néhányat az atlaszba is felvehettünk. Köszönöm mindig gyors és pontos munkáját. Nagy segítséget nyújtott a tematikus térképek megrajzolásánál Kuczogi Zsuzsanna kolléganőm, akinek ezért hálával tartozom. Köszönet Szemerey Anna térképésznek, aki a kataszteri térkép munkáigényes átrajzolását végezte. Az illusztrációk felvételeit és kidolgozását Bakos Ágnesnek és Tihanyi Bencének köszönöm. Végül szeretnék köszönetet mondani Lengyel Jánosnak a kötet tervezőjének, Wilhelem Zsoltnak a gondos tördelésért, Alan Campbellnek az angol fordításért, Farbak Péternek, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatójának az anyagi támogatásért, Jerem Erzsébetnek, az *Archaeolingua* Alapítvány ügyvezető igazgatójának a kiadvány gondozásáért és Türk Attila kollégámnak a pályázatírásban nyújtott segítségéért.

Budapest, 2015. november

Végh András

*Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészeti Tanszék*

Preface

For some 8000 years, towns have shaped human lives. Nowadays, more than half the world's population lives in urban areas greatly impacting lifeways and mentalities. The city has always been a centre of technological, institutional and spiritual change which stimulated the evolution of society, even of humankind itself.

Towns can be found everywhere in the world although the topographical aspects of towns, the layout of streets, rivers and canals, the location of public buildings and fortifications and the general setting of towns in their geographical contexts differ from one town to another. Urban history therefore requires a comparative approach. To make this possible, the International Commission for the History of Towns, having recommended since its foundation in 1955 the publication of historic town atlases in its member countries, set out a number of guidelines in 1968 concerning the scale and contents of the principal maps to be included in these atlases. To date more than 520 atlases complying with the criteria of our Commission have been published.

I am pleased to be able to congratulate the Hungarian researchers for participating in the international publication series of the European Atlases of Historic Towns.

Luxembourg, November 2015

Michel Pauly

*President of the International Commission for the History of Towns
Professor for Transnational Luxembourg History at the
University of Luxembourg*

The fourth volume of the Hungarian Atlas of Historic Towns series presents the city of Buda in the Middle Ages and the Ottoman period up to 1686, when the united troops of the Christian polities of Europe took it back from the Ottoman Empire. The atlas is based on my doctoral (PhD) dissertation on the topography of medieval Buda, published in two volumes in 2006 and 2008. This work has been revised and expanded for the current fascicle within the framework of the research project T 046866 of the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA) aimed at the preparation of atlases of historic towns in Hungary. Although the first phase of the project including Buda was concluded in 2009, funding for the publication of the atlas could only be secured subsequently in several instalments. The layout editing was financed by my workplace, the Budapest History Museum, in 2014; the printing costs were provided a year later by the Central Funds Program of the Pázmány Péter Catholic University (KAP15-111-1.8-BTK Project no. B1066) and the Publication Fund of the OTKA (PUB-K 117232). I wish to express my gratitude to all three institutions for their trust and support.

The manuscript was finalized at the end of 2013. I was therefore unable to incorporate the results of a number of important works published after that date. First and foremost Enikő Spekner's monograph on *How did Buda become the capital of Medieval Hungary?* prepared at our common workplace, practically in parallel with the present volume. I am grateful that I could share my thoughts and discuss problems connected to our common themes with Enikő. I should also mention the volume entitled *Medieval Buda in Context*, soon to be published by the Brill Publishing House. Although I am familiar with several of the studies in that book, I was no longer able to refer to them in my work. One of the editors of the volume, Katalin Szende, is also the series editor of the Hungarian towns atlases, and has followed the creation of the Buda atlas. I am grateful for her academic support and tireless coordination of the project. Balázs Sudár's comprehensive cadastre of Ottoman mosques in Hungary was also published, unfortunately after the closing of my manuscript; however, I was able to consult with the author several times and am thankful for his help. An atlas cannot be developed without maps. Several maps were prepared together with Béla Nagy, staff member of the Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences for the permanent exhibition on the history of Buda in the Budapest History Museum. A number of these maps were adapted for the present atlas too. I am grateful for his work which was always prompt and precise. The thematic maps could not have been prepared without the cooperation of my colleague, Zsuzsanna Kuczogi, to whom I wish to express my gratitude. Thanks are also due to the cartographer Anna Szemerey, who carried out the work-intensive redrawing of the cadastral map. The photos have been taken and prepared for publication by Ágnes Bakos and Bence Tihanyi. Their work is much appreciated. Finally, I wish to express sincere thanks to János Lengyel for the design and typography of the volume, to Zsolt Wilhelem for the careful typesetting, to Alan Campbell for the English translation, to Péter Farbak, the General Director of the Budapest History Museum for providing financial support to Erzsébet Jerem, Managing Director of the *Archaeolingua* Foundation, for coordinating the publication project, and to Attila Türk, my colleague for his support with the funding applications.

Budapest, November 2015

András Végh

*Budapest History Museum, Medieval Department
Pázmány Péter Catholic University, Department of Archaeology*